

El país de Potu o el regne de la raó.
Un fragment del *Nicolai Klimii iter
subterraneum* (1741) de Ludvig Holberg

Josep L. Teodoro
Universitat de València

En els darrers temps la utopia té mala fama. Un corrent de pragmatisme recorre les ments dels pensadors del nostre espai cultural, que no deixen que les seues propostes s'enlairen més enllà de la pretesa efectivitat de la solució immediata i pràctica. El resultat més evident –segons la nostra humil opinió– és el desencant, l'avorriment dels ciutadans per la política, que s'abandona en mans de professionals cada vegada més aïllats de la realitat social i cada vegada més habituats a treballar en el seu «ofici» sense un veritable control de la ciutadania, que els contempla com a entitats distants i regides per un codi d'honor molt allunyat del comú del poble.

Malgrat tot, ni la utopia és morta, ni està renyida amb el pragmatisme i el treball quotidià. Imaginar un món millor i lluitar per fer-lo arribar és, possiblement, una de les millors maneres de viure i de sentir que el que fem val per alguna cosa. En aquest sentit, la vida i el treball dels dos companys als quals volem retre homenatge en aquestes planes han estat plens i reïxits. Per a ells la utopia no era quelcom de llunyà i d'intangibile, sinó un objectiu clar i definit que impregnava el seu treball i fins i tot el seu oci. A ells està dedicat aquest comentari sobre l'utòpic principat de Potu.

L'escriptor Ludvig Holberg va nàixer a Bergen el 1684, i va morir a Copenhaguen el 1754. Com que la seua Noruega natal era llavors part de la corona de Dinamarca, va emprar sobretot el danès i el llatí per a les seues nombroses obres, i actualment noruecs i danesos el consideren el pare de les seues respectives literatures. És, però, un autor poc conegut fora de l'àmbit dels països luterans, perquè les seues crítiques a les disputes religioses van fer que la difusió de la seua obra fos restringida a l'Europa catòlica. Del *Viatge subterrani de Niels Klim* (*Nicolai Klimii iter subterraneum*) tenim

una primera edició llatina apareguda a Leipzig el 1741,¹ i nombroses edicions posteriors, tant llatines com en traducció, de les quals la primera a aparèixer va ser la francesa.²

El *Nicolai Klimii iter subterraneum* és un llibre complex, perquè no és únicament la proposta d'una societat utòpica, sinó també la crítica de diversos aspectes de la societat contemporània de l'escriptor. El relat està dividit en setze capítols, però en són tres les parts que podem distingir: la primera parla de l'arribada del protagonista al país de Potu (un anagrama de la paraula *utopia*, segons que han advertit alguns crítics), i és on l'autor descriu la seua proposta de societat ideal. Aquesta primera part s'estén fins al capítol novè, i és la més llarga i detallada. La segona part, que comprèn el llarg capítol desè, conta l'estada de Niels Klim a Martínia, un país regit per micos que tenen comportament humà, i que serveix a Holberg per escriure una sàtira dels costums i de les creences europees. La tercera i darrera part, força complicada, analitza la possibilitat d'accelerar el progrés d'una societat de salvatges, els quamites, éssers humans subterranis que Klim troba en estat de summa ignorància i dels quals esdevé cap militar i més tard emperador.

Els nostres esforços es dedicaran a l'anàlisi de la primera part del viatge subterrani, és a dir, l'estada del protagonista al regne de Potu, que és la part on es concentren les propostes positives de l'autor i la seua visió de la perfecta societat utòpica.

L'acció comença quan el nostre protagonista cau per un avenc a la rodalia de Bergen, i després d'alguna peripècia, arriba finalment a la superfície d'un planeta que gira, a l'interior de la terra, al voltant d'un sol subterrani. La caiguda, atenuada per un providencial ocell, és suau, però el nostre heroi no té un descans massa llarg. Un brau enfurit l'empaita i el pobre Klim no té més opció que pujar a un arbre que troba al bell mig del prat on havia caigut. La sor-

¹ L. Holberg, *Nicolai Klimii Iter Subterraneum novam telluris theoriam ac historiam quintae monarchiae adhuc novis incognitae exhibens e bibliotheca B. Abelini*. Hafniae et Lipsiae, sumptibus Iacobi Preussi. MDCCXLI. 380 pp.

² L. Holberg, *Voyage de Nicolas Klimius dans le monde souterrain, contenant une nouvelle théorie [sic] de la terre et l'histoire d'une cinquième [sic] monarchie inconnue jusqu'à présent. Ouvrage tiré de la Bibliothèque de Mr. B. Abelin; et traduit du latin par Mr. de Mauvillon*. À Copenhague chez Jacques [sic] Preuss. MDCCXLI.

presa, però, és majúscula quan l'arbre comença a cridar amb veu femenina i d'una forta bufetada amb una de les seues branques, el deixa estès per terra.

Així comença la descripció del planeta Nazar i del regne de Potu, poblat per arbres humanitzats, on el nostre protagonista viu la primera de les seues aventures. Aquests arbres són de diferents espècies, de mida menor que la terrestre, i dotats de dos peus que amb prou feines els permeten caminar a la velocitat d'una tortuga. Estan, però, dotats d'enteniment i de llenguatge i, per a sorpresa del nostre Klim, viuen en una societat que s'acosta molt a la civilització ideal.

La justícia dels potuans

Tanmateix, el fet és que la dama-arbre a la qual ha volgut pujar és la muller del pretor de la ciutat, i l'acte irreflexiu de Klim és considerat una intolerable falta de respecte: acompanyat d'una guàrdia d'arbres armats, el nostre protagonista és conduït a la presó de la ciutat. Se celebra ràpidament una vista del cas, que té un desenvolupament i uns protagonistes que deixen admirat el nostre heroi. Holberg, més de mig segle abans de Cesare Beccaria, avança ací alguns dels principis que apareixeran al *Dei delitti e delle pene* (1764). L'objectiu de la presó no és tant castigar com impedir que un ciutadà siga perjudicial per al conjunt de la societat. A Potu, els criminals, en comptes de ser sotmesos a tortura, mutilacions i pena capital, són reconeguts per un metge, que els fa una sagnia i comprova si, a partir de l'aspecte de la sang, sofrien alguna mena de trastorn que justifique el seu comportament erroni [p. 28].³ Si després d'aquesta operació, que és per ella mateixa una humiliació pública, tornen a recaure, són condemnats a l'exili, expulsant-los al cel mitjançant un enginyós sistema.

Els jutges –o les jutgesses, perquè Klim s'afanya a dir-nos que a Potu hi ha igualtat completa entre els gèneres per l'accés als càrrecs públics– es cobreixen el cap amb un vel negre mentre escolten les intervencions d'acusació i defensa; els advocats es vesteixen el tronc amb una pell d'ovella, per recordar la innocència i la inte-

³ Tots els claudàtors sense nom d'autor remetent a la paginació d'Holberg, *Nicolai Klimii Iter Subterraneum novam telluris theoriam ac historiam quintae monarchiae adhuc novis incognitae exhibens e bibliotheca B. Abelinii*, en la primera edició apareguda a Leipzig el 1741.

gritat. Durant el judici apareix una peculiaritat important: els potuans s'ho fan dir tot tres vegades, perquè son incapaços de copsar les coses a la primera, i la lentitud de comprensió és jutjada una garantia de justícia i de rectitud. No és pas que Holberg crega que tots els crims són producte de la malaltia mental o física; alguns es produeixen per la tendència al mal –o simplement l'egoisme– que hi ha dins de cadascú. Al llarg de l'*Iter subterraneum* queda clar que l'autor té una visió que concorda més amb Hobbes que no pas amb Rousseau sobre la natura humana. Les lleis i les normes són necessàries, i l'estat salvatge no és un paradís;⁴ ans al contrari, el nostre protagonista al llarg del seu viatge admira la disposició de les ciutats, els ornaments, les lleis i les institucions que fan d'un poble una nació civilitzada. Les lleis i l'autoritat són necessàries per impedir la barbàrie i sense lleis no pot sorgir la civilització.

La societat potuana

El príncep dels potuans, assabentat de l'arribada de l'estrany foraster, ordena que siga conduït a Keba, la segona ciutat més gran de tot el país. Klim queda meravellat de l'ordre i del respecte per l'ancianitat que hi veu. Holberg pertany a una societat que encara no creu en el progrés il·limitat dels pobles, idea que només s'instal·larà en la mentalitat europea a partir de la segona meitat del s. XVIII.⁵ És per això que tria un lloc amagat per situar la seua utopia, de la mateixa manera que Thomas More o Francis Bacon prefereixen illes o regions allunyades de la comunitat humana. Els pensadors de l'últim terç del segle que ja comparteixen la idea de l'inevitable progrés de la humanitat plantejat per Turgot al seu *Tableau philosophique des progrès successifs de l'esprit humain* (1750) situen les seues utopies en un futur pròxim o llunyà i, generalment, millor que el present; el primer n'és Louis Sébastien Mercier amb *L'an 2440, rêve s'il en fût jamais* (1770).

La societat perfecta per al nostre autor, per tant, pot molt bé no incloure la idea de progrés i ser immutable, bo i repetint indefini-

⁴ Les reflexions sobre una societat formada per humans que encara mantenen el seu estat salvatge es tracta als episodis finals del llibre, quan el protagonista arriba al país dels quamites. Nosaltres, però, aquesta volta no hi arribarem tan lluny en la nostra anàlisi d'aquesta complexa obra.

⁵ F. E. i F. P. Manuel, *El pensamiento utópico en el mundo occidental*, I-III, Taurus, Madrid, 1984 (orig. 1979).

dament les mateixes normes i usances. És més, Holberg considera un mèrit l'estabilitat dels costums i de les institucions, i a la seua utopia subterrània el principal crim, l'únic que serà castigat amb la pena de mort entre els potuans, és precisament el comès per aquell que proposa irreflexivament un canvi de les lleis o de les costums. Klim, quan fa l'entrada a la capital de Potu, contempla atònit a una plaça de la ciutat un arbre que porta ja la corda al coll, rodejat d'un cercle de gravíssims ciutadans encarregats del seu judici. Si la seua proposta d'abrogar una llei antiga és considerada adequada, serà alliberat amb honor, però si hom considera innecessari el canvi proposat, serà immediatament escanyat a la vista dels seus conciutadans [p. 43]. Per fortuna, Klim contempla poc després com l'audaç innovador és passejat en triomf pels carrers de la ciutat, perquè la seua reforma ha estat acceptada [p. 44].

Una societat immutable, però no immòbil: Holberg, ferm partidari de l'absolutisme reial, veu en aquesta forma de govern una garantia de permeabilitat i de limitació dels abusos de la noblesa. La monarquia absoluta havia estat introduïda a Dinamarca al 1660, després que un any abans, enmig del setge suec de Copenhagen, la noblesa local s'hagués aliat amb el rei estranger.⁶ L'adveniment de la monarquia absoluta i la necessitat de substituir la noblesa desacreditada per funcionaris ben formats, va fornir l'oportunitat perquè una classe mitjana amb estudis i ambicions arribés a altes posicions dins de l'estructura de l'Estat. És precisament aquesta situació la que reflecteix Holberg quan descriu l'organització política de Potu, on hi ha un funcionariat especialitzat.

Quan l'arribada del nostre protagonista es coneguda pel príncep, aquest ordena que siga instruït en la llengua del país i preparat com la resta dels ciutadans per a exercir un ofici. El sistema per a fer això és igual per a tots, mascles i femelles, i es fa d'aquesta manera: A cada ciutat hi ha uns seminaris dirigits per uns funcionaris anomenats *karatti*, ço és, 'examinadors'. Els *karatti* envien anualment al príncep una llista del jovent més apte per a les places de funcionari que van quedant vacants, especificant les particulars disposicions de cadascun [p. 27; p. 38]. La societat potuana és, doncs, una meritocràcia igualitària, en el sentit que totes les

⁶ S. H. Rossel, «Ludvig Holberg, the Cosmopolitan. A monographic sketch», dins *Ludvig Holberg: A European Writer. A Study in Influence and Reception*. Edited by Sven Hakon Rossel. Amsterdam, 1994. p. 2.

classes socials tenen garantides les mateixes oportunitats per accedir als oficis públics, en relació a la seua vàlua personal, i reben formació adequada a les seues disposicions naturals sense que hi compte per a res el seu origen social. A Potu no existeix altra noblesa que l'adquirida en virtut del servei prestat a l'Estat i al seu príncep. El monarca absolut tria els seus funcionaris i ajudants a partir de les llistes enviades pels *karatti*, i això es fa sense possibilitat de suborn o tracte de favor.

Aquesta societat sense nobles i plebeus, immutable en la seua composició però no immòbil en la seua composició, no està mancada de dignitats i de distincions que al nostre viatger subterrani provoquen el màxim estupor per la inversió de valors que observa en relació als usos del món de dalt.

Els potuans recorden que antigament existien al país distincions nobiliàries, però un ciutadà de Keba va proposar –seguint el mètode habitual de la corda al coll– abolir aquest usatge. Les distincions nobiliàries van ser eliminades perquè amb l'existència d'un noblesa hereditària els arbres més destacats per les seues qualitats personals quedaven relegats als càrrecs més baixos [p. 69], i va ser substituïda per la següent escala mòbil de dignitats [pp. 71-72]:

1. Els que van ajudar a l'Estat amb el seu patrimoni als moments difícils.
2. Funcionaris públics que serveixen gratis i sense paga.
3. Llauradors i camperols amb vuit o més rames.
4. Camperols amb set rames o menys.
5. Fundadors de fàbriques o tallers.
6. Artesans que fabriquen productes necessaris.
7. Filòsofs i doctors universitaris d'ambdós sexes.
8. Artesans
9. Mercaders
10. Ministres de la Cort que gaudeixen d'una paga de 500 *rupats*.
11. Ministres de la Cort que gaudeixen d'una paga de 1000 *rupats*.

Dos són els principis que pareixen informar aquesta llista de dignitats: la generositat envers l'Estat i la productivitat social, és a dir, una jerarquització en virtut dels mèrits personals, i no d'una pretesa «noblesa» hereditària. En aquest cas, Holberg recull el punt de vista més avançat del pensament polític del seu moment, tant que, si comparem l'exposició d'Holberg amb la *Declaració dels drets de l'home i del ciutadà* de 1789, hi trobem una coincidència total: «Tous les citoyens, étant égaux à ses yeux, sont également admissibles à toutes dignités, places et emplois publics, selon leur

capacité et sans autre distinction que celle de leurs vertus et de leurs talents».

El mèrit demostrat no es transmet a la descendència, és purament personal i, si bé constitueix un motiu d'orgull privat, exigeix per part de la persona que el gaudeix un reconeixement explícit –una acció de gràcies, diríem– envers la societat que li ha permès atènyer aquest nivell de formació o de riquesa. Al principat de Potu, el mèrit cívic també es mesura per la contribució que cadascun fa a les finances de l'Estat. Els benefactors de la comunitat, ja siga amb diners propis, ja siga amb el treball personal (i més encara si el treball és gratuït), disposen del màxim reconeixement.

Els llocs immediatament successius en l'escala de valors de la societat potuana, el tercer i quart, els ocupen els agricultors, que són considerats la columna vertebral de l'Estat [p. 36] i que són estimulats mitjançant premis i càstigs per part dels magistrats [p. 41]. La visió d'Holberg coincideix ací amb la propugnada pels filòsofs fisiòcrates, que llavors representaven el pensament més avançat del pensament econòmic. Aquest corrent de pensament feia de l'agricultura l'eix de l'economia, bo i considerant que només l'activitat agrícola té un rendiment superior al valor dels béns consumibles que s'esmercen en la producció d'un altre bé. Per als fisiòcrates, la manufactura i el comerç són activitats estèrils des del punt de vista d'augmentar la riquesa de les nacions, que només creix quan creix la producció agrícola.

Coincident amb aquesta valoració de l'agricultura és també l'apreciació que hom fa de la fecunditat, amb una llei que estimula la procreació dels arbres potuans, i que redueix les taxes a les famílies nombroses, fins a eliminar-les completament per a aquells que són pares de sis fills [p. 57].

Els filòsofs fisiòcrates insistien en la necessitat de deixar que els mercats es regulassen per ells mateixos, sense intervenció de l'Estat, en oposició a les polítiques econòmiques intervencionistes que s'havien aplicat en els primers temps de les monarquies absolutes, especialment a França durant el ministeri de Colbert.

Al principat de Potu no hi ha una total desregulació econòmica, però els pocs controls que hi trobem serveixen, precisament, per garantir la lliure competència: Els *minhalpi* o venedors del suc d'herbes que constitueix la principal beguda potuana, han de posseir la llicència de l'Estat, que limita els permisos de venda i prohibeix la competència en aquest sector. El motiu d'aquest control és

evitar que els funcionaris públics es dediquen al comerç, i això per dos motius. Primerament perquè podrien vendre el producte més barat, ja que reben un salari de l'Estat i no necessiten guanyar tants diners; en segon lloc, perquè podrien utilitzar l'autoritat o el prestigi del seu càrrec per controlar el mercat. En definitiva, es tracta de un control estatal que pretén impedir un abús i garantir la competència en igualtat de condicions.

Malgrat que Niels Klim no explica detalladament com és la constitució de l'Estat, sabem que hi ha un príncep hereditari –hem de suposar que ací, com en els altres institucions de l'Estat, no hi cap discriminació entre mascle i femella. El príncep viu a palau modestament, amb la seua família, amb poc servei [p. 45] i que té un posat serè i clement, sense perdre la seua gravetat. El príncep no és un tirà, sinó el primer dels servidors públics; el seu poder absolut està limitat per la tradició i el costum. Els potuans no tenen davant d'ell una actitud ni sotmesa ni servil; la genuflexió que efectua Klim quan arriba a la presència del príncep deixa a tots els presents astorats. L'adoració –s'afanya a dir el príncep– s'ha de reservar per la divinitat. Al príncep cal mostrar solament obediència, treball i intel·ligència [p. 46].

L'obediència, en aquest cas, significa acatament complet de les lleis: A Potu està prohibit criticar les lleis fonamentals una vegada que són publicades [p. 74], encara que el procés legislatiu és obert a la participació. Els projectes de llei són exposats davant les cùries⁷ de cada ciutat, on tots els ciutadans tenen possibilitat d'examinar-lo i d'elevat els seus suggeriments a un *Consell dels Prudents* que es reuneix en cada ciutat potuana [p. 73]. El Consell determina què cal corregir al projecte, i finalment és enviat al príncep perquè aquest l'aprove i ordene la seua publicació. No se'ns diu clarament qui posseeix la iniciativa legislativa, encara que tot sembla indicar que és potestat del monarca, excepte en els casos ja esmentats d'iniciatives particulars, que es discuteixen davant d'una comissió del Senat –ignorem si aquest té la mateixa composició que el *Consell dels Prudents*– amb la corda al coll.

En tot cas, el procés legislatiu del qual ens parla el nostre viatger subterrani recorda bastant el procediment de la República Roma-

⁷ L. Holberg, *Nicolai Klimii Iter Subterraneum novam ...*, p. 73: «*Novae legis rogatio cunctis civitatum curiis affigitur*», però no s'explica què són aquestes «cùries», si divisions de la població a la manera romana, centres de reunió cívics o altres tipus d'institució política.

na, com es reconeix expressament [p. 73]. Però Holberg no idealitza el model constitucional romà. En obres anteriors el nostre autor havia expressat clarament la seua convicció que l'absolutisme reial és l'únic sistema que garanteix l'adequada permeabilitat social,⁸ pensament però que no concorda molt bé amb el model «mixt» de govern de la República Romana. Conseqüentment, Holberg s'oposa a la teoria que Montesquieu desplega a les *Considerations sur les causes de la grandeur des Romains* (1734), segons la qual la República Romana havia basat el seu ràpid creixement en el seu peculiar sistema polític que conjuminava la llibertat política amb un poder executiu fort, mentre que la introducció del sistema imperial havia estat una de les causes del seu declivi, i introdueix un nou element de reflexió del tot original. A l'any 1753 –en el moment més alt de la seua fama i uns anys després de l'aparició de l'*Iter subterraneum*– publica directament en francès unes *Conjectures sur les causes de la grandeur des Romains: Nouvelle hypothèse opposée à quelques autres ci-devant publiées sur le même sujet. Avec un discours sur l'entusiasme*, en les quals rebutja la teoria de Montesquieu i parla de l'entusiasme com a motor de l'expansionisme romà. Aquest entusiasme, que és un fenomen de psicologia col·lectiva produït per un factor encoratjador –com fou la predicació de Mahoma per a la posterior expansió àrab–, introdueix l'element irracional en l'explicació dels fets històrics i posa l'interessant problema de considerar que no totes les causes dels fenòmens socials i polítics són enterament racionals. El fanatisme religiós o el patriotisme exaltat formen part dels elements irracionals que serveixen de motors dels fets històrics, i Holberg posa els exemples de Muci Escèvola cremant-se la mà o del cònsol Brut ordenant la mort dels seus propis fills.⁹ En el cas de Roma, la introducció del poder imperial no talla *per se* l'expansió, sinó que modera l'entusiasme dels romans. De tota manera –i amb això Holberg coincideix amb Montesquieu– el passat romà ja no serveix com a model social o polític als nous temps, sinó que té únicament utilitat com a font de models morals de comportament i com a inspiració ètica i estètica.

⁸ T. Damsholt «Ludvig Holberg and Greek-Roman Antiquity» (dins S.H. Rossel, *Ludvig Holberg, the Cosmopolitan ...*), p. 46.

⁹ Cf. T. Damsholt, «Ludvig Holberg and ...», p. 48.

La religió i la moral dels potuans

Durant la primera entrevista que el nostre Klim manté amb el príncep de Potu, es parla de religió. Ambdues cultures comparteixen idees semblants de la divinitat, però quan Klim fa esment de les persecucions i els odis que els diversos corrents religiosos experimenten entre ells, el príncep fa una declaració a favor de la llibertat de consciència pel que fa al culte diví, considerant que és inhumà voler controlar la manera de pensar dels seus súbdits [pp. 47-48]. De fet, com Klim descobrirà més tard, la religió potuana és ben simple i despullada de tot tipus de mitologia. Els potuans creuen en un Déu únic, creador i conservador de totes les coses, que reflecteix el seu poder en la magnitud i harmonia de la creació [p. 63]. Aquesta divinitat no exigeix un culte complicat, i ningú és molestat per modificar-lo, a condició que no negue els principis fonamentals adés esmentats que constitueixen la religió d'Estat. Si algú no és capaç de creure en aquest Déu únic, o discuteix la seua creació, hom el tracta com a un boig i sofreix la pena de sagnia.

Els potuans reconeixen que la magnitud de Déu és inabastable per a les seues criatures i està més enllà de la nostra comprensió. La teologia, conseqüentment, està prohibida sota pena de ser relegat al firmament –és a dir, posat literalment en òrbita al voltant del planeta Nazar [p. 60]. Els potuans desconfien de les freqüents manifestacions de pietat. No creuen necessari resar tots els dies, i, de fet, només celebren cinc festivitats religioses anuals. No hi ha himnes, ni sospirs ni llàgrimes, ni altres manifestacions d'emocions, que no podrien doblegar la voluntat divina [p. 61]. La jornada principal del culte es redueix a una reunió silenciosa, en un lloc fosc, sense ofici religiós i sense director de la reunió. Els potuans romanen asseguts, abstrets i immòbils des de l'eixida a la posta del sol. Les altres quatre festes religioses consisteixen en accions de gràcies col·lectives. Els que hi falten, són considerats mals ciutadans, perquè les pregàries mai no s'adrecen de manera individual, sinó en favor de tota la comunitat i del príncep que la representa, ja que els potuans entenen que el benestar individual és inseparable del bé comú [p. 64].

La descripció que ens fa Klim de la religió potuana posseeix els tres elements que caracteritzen una religió natural: els potuans fonamenten llur creença en la raó, extrauen la prova de l'existència de Déu a partir de l'espectacle ordenat de la natura, i en deriven els principis d'una moral universal per a tots els habitants dels móns

inferior i superior. Una religió revelada es caracteritza pels dogmes, la fe específica i l'autoritat, que són elements que semblen mancar al culte potuà.

No obstant això, se'ns informa a continuació que existeix un llibre revelat per la divinitat, que conté allò que han de creure i coldre. Però el motiu d'aquesta revelació sembla poc espontani: Els potuans van comprovar que únicament amb la «llum natural» de la raó no era suficient per a mantenir el culte dins dels seus justos termes, i que era necessària una revelació divina que indiqués exactament els límits d'allò que constitueix la «llibertat de pensament». I així va aparèixer –no se'ns donen detalls de com, quan i per quin mitjà– el llibre sagrat dels potuans.

Hi ha, a més, un reformador en aquesta religió potuana, el filòsof Limali, que al seu *Sebolac Tacsí*, o, en traducció llatina, *Vera piae arboris nota*¹⁰ va abolir els sacrificis i les altres cerimònies que constituïen el culte potuà. Limali opinava que «sacrificar, cantar himnes, fer festa al treball, traure en processó les imatges adornades dels sants és més aviat una ociositat devota que no pas una ocupació. Aquestes són ocupacions –si podem qualificar-les així– que també fan de gust els impietosos, perquè no demanen ni esforç ni treball». La veritable religió per a Limali consisteix a ajudar els pobres, reprimir l'odi i les ganes de venjança, i controlar les pulsions dolentes. Es tracta, doncs, d'una religió simple i desproveïda del culte extern, però dirigida a aconseguir la rectitud i a exercir la caritat que deriva de la compassió.

Hi ha un aspecte peculiar dins del concepte potuà de la religió, que és la convicció que la justícia divina no es realitza sobre la terra, vist que resulta evident que moltes persones dolentes no resulten castigades per llurs accions durant la seua vida terrenal [p. 62]. La teodicea del potuans no deixa molt d'espai per la pro-

¹⁰ L. Holberg, *Nicolai Klimii Iter Subterraneum novam ...*, pp. 64-65. En la notació orgànica de l'edició llatina de 1866, que reproduceix fidelment l'original de 1741, aquest passatge correspon al capítol VI, paràgrafs 13, 14 i 15. El passatge manca en la primera traducció francesa del 1741 i en edicions posteriors, que amplien els fragments mutilats. El motiu, ací, és la menció que es fa al poc èxit que tindrien uns d'hipotètics missioners catòlics romans al món subterrani: «*His et aliis argumentis thesin suma corroborat Limali; et cum praeceptorum eius observantissimi sint Potuani, oleum et operam in hac regione perderent conversores (Missionarii) Romani, que ceremoniarum observantiam tantopere comendant*».

vidència, i compta només amb el judici de les ànimes després de la mort, tot i que no se'ns especifica l'existència concreta d'un lloc per a càstigs o premis ni el tipus de creença que hom té sobre les condicions d'allò que el text anomena «l'altra vida».

Si ho considerem atentament, trobem en la religió i la moral potuanes molts punts de contacte amb el quaquerisme o, com ells mateix es qualifiquen, amb el culte de la *Societat dels Amics*, que sense dubte Holberg va conèixer durant la seua estada a Anglaterra.

Pel que toca al culte religiós, els quàquers consideren que Déu pot ser viscut directament sense la mediació d'un pastor ni dels sagraments, i el seu culte coincideix amb les reunions silencioses dels potuans, on simplement s'escolta «la veu interior» i ocasionalment es comunica aquesta experiència mística als «amics» que acompanyen al culte.

De la mateixa manera que els potuans, els quàquers no tenen un credo definit, i gaudeixen de llibertat total a l'hora d'interpretar les ensenyances dels llibres considerats sagrats. Tampoc no celebren cap sagrament concret, com matrimoni o funeral, perquè consideren que totes les activitats de la vida són sagrades. Naixements, matrimonis o funerals se celebren com a simples reunions de record i d'adoració, tal com a Potu són celebrats, almenys, els funerals.

Pel que fa a la moral quàquera, aquesta s'articula al voltant de quatre «testimonis» –integritat, pau, igualtat i senzillesa– que s'han d'entendre no com a simples declaracions d'intencions sinó més aviat com a compromisos fermes d'actuació.

El compromís quàquer d'integritat és una actitud que exigeix comportaments sincers, clars i sense possibilitat d'engany per reticència o mala voluntat. La insistència del nostre autor en l'honradesa dels tribunals i jutges potuans, en la incorruptibilitat dels seus funcionaris i –especialment– en la seua justesa al valorar els mèrits i les aptituds de cadascun dels ciutadans [p. 30, p. 37, p. 39], com bé experimenta Niels Klim quan es presenta a l'avaluació dels seus talents pels *karatti*, és un bon exemple d'allò que la *Societat dels Amics* consideraria un comportament moral adequat.

Un altre element important de la vida pública i privada potuana és la senzillesa, que per als quàquers no solament inclou la indumentària i el capteniment simples i sense ornaments i luxes innecessaris –tal com veu Klim que és l'entorn del príncep a la cort

de Potu, on abillament, menjar i protocol són exempts de qualsevol fastuositat [p. 45], o entre els ciutadans comuns, que caminen a peu per evitar distincions socials [p. 40– sinó també, i amb major importància encara, l'actitud que hom ha de mantenir envers les seues possessions materials. Entre els quàquers –com entre els potuans– la riquesa no és condemnada *per se*, però hom espera que una persona benestant reconega el paper que ha tingut la comunitat a l'hora de permetre l'acumulació de la seua fortuna, i que aquesta riquesa s'empre en benefici de la comunitat [p. 72].

El compromís de pau tradicional entre els quàquers també sembla reproduït entre els potuans, si bé ací Holberg no ha expressat un rebuig complet a la violència i a les activitats bèl·liques, potser conscient de la diferència entre les raons d'Estat i les de l'ètica personal. Amb tot, a Potu hi ha una pèssima opinió de la gent d'armes [p. 73] i fins i tot les victòries militars se celebren amb uns dies de dol i tristesa [p. 66].

Per últim, allò que la *Societat dels Amics* anomena «testimoni d'igualtat» està representat a la societat potuana per diversos exemples, com ara l'abolició dels títols nobiliàris [p. 70] i altres distincions formals –recordem ací l'estupor que produeix a la Cort de Potu la genuflexió que el nostre viatger subterrani fa davant el príncep [p. 46]– però sobretot molt especialment per la presència de la dona en igualtat de condicions en tots els càrrecs polítics i responsabilitats civils, fins i tot durant l'al·letament dels infants. A Potu, el nostre Klim troba de primeries una *kaki* o jutgessa [pp. 26-27]; més tard una *smirian* o prefecte del tresor femella, que és al mateix temps mare de família i vídua [p. 75] –però que era la superior jeràrquica del marit quan aquest vivia–, i altres càrrecs de responsabilitat exercits per dones en igualtat de condicions.

Van ser els quàquers els primers a permetre la incorporació de la dona als òrgans de decisió de la comunitat i a la predicació religiosa, sense cap limitació ni reglamentació especial, i fins i tot van introduir alguns elements d'allò que podríem dir avui discriminació positiva envers la dona, en promoure assemblees femenines per tal de fomentar la seua participació en les activitats comunitàries.

El país dels potuans és un lloc on regna l'ordre i la probitat, on la gent és sòbria i conscient de les seues responsabilitats personals i col·lectives, i tanmateix, aquest principat no ens és descrit com a un territori trist o mancat d'amenitat, ans al contrari, el nostre viatger subterrani s'afanya a explicar-nos que, un cop enllestides

les obligacions quotidianes, els habitants de Potu es dediquen a un lleure que consideren tan necessari com menjar i beure [p. 41], el que sens dubte als lectors del Set-cents del viatge subterrani de Niels Klim sonaria com a un crítica al pietisme que aleshores campava pels països de la Reforma, i especialment a Dinamarca, la pàtria del nostre autor, on el rei Christian VI havia prohibit les representacions teatrals els diumenges i les festes i fins i tot, a partir de 1738, l'entrada d'actors i còmics al regne.¹¹ El pietisme luterà era una reacció contra la racionalització del cristianisme impulsada per l'esperit de la Il·lustració, i feia especial remarca en el concepte de pecat i en els aspectes emocionals del culte, tot el contrari, com hem vist, de la religiositat eminentment pràctica i moral dels potuans.

L'educació i la universitat dels potuans

Al principat de Potu hi ha tres universitats superiors, a la capital, Potu, a Keba i a Nahami, i hom hi estudia la història, l'economia, les matemàtiques i la jurisprudència. Veiem que hi manquen dues matèries importants –almenys al món de dalt– com són la teologia i la medicina. El motiu de la manca de la primera és la senzillesa de la religió potuana i la prohibició severa que pesa sobre l'especulació religiosa. En el cas de la medicina, cal recordar que a l'època de la publicació de l'*Iter Subterraneum* per aquest nom es coneixia la disciplina científica que s'ocupava del que avui anomenariem medicina interna, fent recurs de la dieta i de la farmacopea, mentre que la cirurgia (que en molts països encara no era una disciplina universitària o tenia un pla d'estudis inferior) ho feia d'allò que suposa vessament de sang, tall o incisió. L'absència de la medicina com a disciplina universitària «perquè els arbres viuen sòbriament i gairebé desconeixen les malalties internes» [p. 83], no vol pas dir, doncs, que a Potu no hi haja una atenció sanitària pràctica, de la qual no es parla en aquest apartat, corresponent a la que realitzaven al món superior barbers, cirurgians, comares i llevadores. En tot cas, posa en evidència, una vegada més, l'avorrició que els potuans tenen de les controvèrsies teòriques estèrils la seua voluntat de crear una societat dinàmica i pràctica que no perd les seues energies en discussions escolàstiques.

¹¹ S. H. Rossel, «Ludvig Holberg, the Cosmopolitan ...», p. 8.

En trobem la confirmació d'aquest tarannà inclinat a la praxis en el sistema de docència universitària que descriu Klim, que consisteix fonamentalment en la resolució de problemes pràctics de certa dificultat, cadascun dins de la seua especialitat, sense caure en generalitzacions o vaguetats, i sense fer esment de les classes magistrals [p. 83].

Fins i tot els doctors són obligats a presentar una memòria anual que consisteix, sobretot, en la solució a determinats problemes pràctics que hom els proposa, encara que no sabem de quina manera aquestes línies de recerca són plantejades ni per quina institució superior.

De tota manera, la sorpresa més genuïna del nostre viatger, que és diplomata universitari, és veure la poca consideració que els potuans tenen de les disputes acadèmiques que llavors eren tan freqüents al món superior. Els potuans han rebaixat aquestes disputes erudites a la categoria d'espectacle públic. A Keba, entre les moltes diversions públiques, hi ha uns *exercitia disputatoria* que antigament pertanyien a l'àmbit acadèmic, però que actualment els potuans han reduït a espectacles de carrer. Hi ha uns professionals d'aquestes polèmiques –*masbakos* en llengua subterrània– que són alimentats i vestits per alguns mecenes rics, que els presenten a diverses competicions i guanyen molts diners amb les apostes que s'hi creuen. La raó d'aquest sorprenent costum la dona l'amfitrió de Klim a la ciutat de Keba, que explica que els potuans havien comprès per experiència que aquest gènere de disputes no afavoria l'acumulació de coneixements, ni la recerca de la veritat, sinó més aviat al contrari: converteix les universitats en circs, és origen de disputes i de litigis i transforma comportaments que haurien de conservar llur gravetat [p. 84]. Holberg ataca repetidament a les seues comèdies i epístoles morals la pedanteria i el xarlatanisme dels professors universitaris, i aquesta preocupació apareix aviat als seus escrits personals. L'argument el trobem més desenvolupat a la seua comèdia satírica *Erasmus Montanus* (1731), inspirada al *De charlataneria eruditorum* (1715) de Johann Burkhard Mencke, que Holberg havia conegut a Dresde durant una estada a la universitat l'hivern de 1708.¹²

Holberg dirigeix les seues crítiques contra l'oratòria escolar influït pels moviments de reforma pedagògica impulsats pels

¹² S. H. Rossel, «Ludvig Holberg, the Cosmopolitan ...», p. 13, p. 25.

intel·lectuals que recollien els suggeriments de Bacon i Locke, que Holberg coneixia bé i que s'obrien camí ràpidament en Europa, tant de l'àmbit protestant com de l'àmbit catòlic –en aquest cas particular, la crítica anava lligada al monopoli que els jesuïtes exercien *de facto* sobre l'educació del jovent, i que va ser un argument primordial per a l'extinció de la Companyia en el darrer terç del segle.

A més de les universitats, hi ha a cada ciutat institucions d'ensenyament secundari –*gimnasia* o *seminaria*– on els joves d'ambdós sexes són acuradament dirigits als estudis que més s'adiuen amb les seues capacitats, sense prestar atenció a la classe social a la que pertanyen: Al seminari de Keba on Klim és avaluat i intruït, hi troba quatre fills del summe sacerdot que aprenen l'art militar, altres quatre fills de senador que aprenen oficis manuals i dues noies que fan estudis de nàutica [p. 85].

El professorat d'aquestes institucions d'ensenyament mitjà i superior està format per personal experimentat, ja que els potuans només són considerats doctors si han atès la tercera edat, és a dir, si primerament han estat instruïts en alguna disciplina i posteriorment l'han exercida professionalment durant tota la seua vida activa. El retir del treball actiu aboca a la docència, de manera que l'experiència acumulada per una vida de dedicació no es perd i es transmet a les generacions posteriors [p. 88]. Res no se sap de la retribució d'aquests professors, però podem pensar que, segons els costums del país, serà molt reduïda o inexistent.

Aquestes són, en manera resumida, les claus de la societat utòpica que Holberg ens descriu. El nostre autor fa descansar tot l'edifici de la societat potuana en la importància de l'educació, que està dirigida a fomentar les capacitats innates de cadascú, desplegar-les al màxim i fer d'aquest ciutadà una persona de vàlua en la seua comunitat.

La llibertat de consciència està garantida, tant en l'aspecte religiós com polític, però en aquest darrer àmbit hi ha una limitació, l'autoritat final i definitiva del monarca, que és al mateix temps la garantia de l'exercici d'aquestes llibertats. Hi ha mecanismes socials de participació: les cùries, el senat, on els ciutadans estan representats en virtut dels seus mèrits, i el príncep dels potuans limita voluntàriament el seu poder per l'actuació d'aquestes institucions.

Holberg, a la seua utopia subterrània, arriba a albirar el camí que porta a la fi de l'Antic Règim, però no vol o no gosa recórrer-lo.

La realitat, que a voltes sorprèn més que la ficció, s'encarregarà de fer-lo per ell només cinquanta anys després de l'aparició del *Viatge subterrani*. De vegades, no cal anar molt lluny.

TEODORO PERIS, Josep L., «El país de Potu o el regne de la raó. Un fragment del *Nicolai klimii iter subterraneum* (1741) de Ludvig Holberg», *SPhV* 13 (2011), pp. 385-401.

RESUM

El relat fantàstic *Nicolai Klimii iter subterraneum* (1741) de l'escriptor norueg Ludvig Holberg descriu en la seua primera part el principat de Potu, un país poblat d'arbres antropomòrfics que han creat una societat quasi perfecta basada en l'equilibri entre la llibertat de consciència i l'autoritat del príncep. El pensament polític d'Hobbes, la moral igualitària quàquera i la visió econòmica de los filòsofs fisiòcrates structuren aquesta curiosa obra.

MOTS CLAU: utopia, quàquers, fisiòcrates, Hobbes, absolutisme.

RESUMÉ

Le roman fantastique *Nicolai Klimii iter subterraneum* (1741) de l'écrivain norvégien Ludvig Holberg décrit dans sa première partie la Principauté de Potu, un pays peuplé par des arbres anthropomorphes qui ont construit une société presque parfaite, fondée sur l'équilibre entre la liberté de conscience et l'autorité du prince. La pensée politique d'Hobbes, le moral égalitaire des quakers et la vision économique des philosophes physiocrates sont à la base de cette oeuvre peu commune.

MOTS CLEFS: utopie, quakers, physiocrates, Hobbes, absolutisme.

